

Наташа Шофранић,
Филолошки факултет Универзитета у Београду
anglistika@fil.bg.ac.rs

ШЕКСПИР И ПСИХОАНАЛИТИЧКА ТУМАЧЕЊА

Nataša Šofranac,
Faculty of Philology of the University of Belgrade

Shakespeare and Psychoanalytic Interpretations

Abstract: The paper analyses the importance of psychoanalysis in the interpretation of Shakespeare's works. Shakespeare is seen as a proto-psychoanalyst. Sigmund Freud himself made attempts to analyse works of fiction and often discussed Shakespearean themes, in particular *Hamlet*, followed by other psychoanalysts. The author sees Freud's particular contribution to the understanding of dysfunctional families that are so present in Shakespeare's plays. She pays special attention to gender roles and feminist criticism, but also to Jungian interpretations.

Keywords: Shakespeare, psychoanalysis, dysfunctional families

Апстракт: У чланку се анализира значај психоанализе у тумачењу Шекспирових дела. Шекспир се посматра као протопсихоаналитичар. Сам Сигмунд Фројд покушао је да анализира књижевна дела и често расправљао о темама из Шекспирових дела, а посебно о Хамлету. То су следили и други психоаналитичари. Ауторка види посебан допринос Фројда када су у питању дисфункционалне породице које су толико присутне код Шекспира. Посебну пажњу даје родним улогама и феминистичкој критици, али и јунговским тумачењима.

Кључе речи: Шекспир, психоанализа, дисфункционалне породице

Увод – Шекспир као први психоаналитичар

Значај психоанализе за проучавање Шекспировог опуса је такав да се шекспирологија може поделити на периоде пре и после психоанализе. Попут ултразвука у медицини, увид који психоанализа даје и светло које баца на скривене дубине несвесног драмских јунака, али и самог аутора, неизоставни су за формирање комплетне слике и закључака. По речима чувеног харвардског професора Стивена Гринблата, Шекспира су од породичних односа највише занимали братоубице и компликовани односи између очева и ћерки. То оставља простор за истраживање

Шекспировог односа са сопственим ћеркама, нарочито по повратку у Стратфорд, али и са браћом по којима је, индикативно, назвао своја два највећа зликовца (изуземо ли прогонитеља Мавара, Сантјага де Ком-постелу, коме макијавелиста Јаго дугује име): Ричардом и Едмундом.

Претечом психоанализе у шекспирологији и, уопште, у проучавању књижевности, сматра се енглески романтичарски песник Семјуел Тејлор Колриџ. Стотинак година пре Фројда, његово занимање за људску психу и несвесно трасирало је пут психоаналитичкој критици. *Тумачењем снова, Тошмом и шабуом* и другим делима од значаја за разумевање, ако не и дешифровање Шекспирове мисли, Фројд је означио револуцију у шекспирологији. Чињеницом да је Фројд имао бројне пацијенте из дисфункционалних породица у којима је био присутан инцест објашњава се његово интересовање за ову појаву и тумачење породичних односа у Шекспировим драмама. Као идеалне студије случаја послужиле су велике трагедије *Хамлеј* и *Краљ Лир*. Чини се да је тек његов следбеник Ернест Џоунс, елаборацијом теме о Едиповом комплексу у свом делу *Хамлеј и Едип*, учврстио данас прилично уврежено мишљење да се психоаналитичко тумачење Шекспира своди на либидо и инцест. Али, по речима Џулије Лаптон, Шекспир је више од пасивног књижевног извора за психоанализу и одбија да служи за потврду теорије. Иако нуди фигуре за психоаналитичку теорију, Шекспир то чини активно, као интертекстуални учесник, постајући тако и предмет проучавања психоанализе и субјекат који изазива психоаналитичко посматрање.¹

Заједничке теме

Још 1895. године, у студији о хистерији коју је написао са Бројером, Фројд констатује да су многи досијеи његових пацијената написани као приче и да им недостаје озбиљан научни печат. Шекспировим јунацима, као и идентитетом самог Шекспира, бавио се нарочито у *Тумачењу снова*, док су га фасцинирали односи и слике Јенсеновог романа *Градива* из 1907.² Харолд Блум, иако противник Фројдове мисли, слаже се с његовим стављањем ликова у први план. Блум каже да је Шекспир заправо отац психоаналитичког тумачења људског карактера, док је Фројд само његов наследник, „закаснио реторичар“.³ Шекспир чини управо оно што Хамлет говори као упутство гостујућим глумцима – држи огледало природи да се огледа. Ти карактери нису типски и не могу се увек уклопити у категорију или дијагнозу, што су психоаналитичари често покушавали. У писму колеги Вилхелму Флису 1897. године, Фројд каже да је и код себе примећивао оно што сматра универзалним у детињству – љу-

- 1 Reinhard Julia Lupton and Kenneth Reinhard, *After Oedipus – Shakespeare in Psychoanalysis* (Ithaca, Cornell University Press, 1991), 2.
- 2 Philip Armstrong, *Shakespeare in Psychoanalysis* (London: Routledge, 2001), 18.
- 3 *Ibid.*, 40.

бав према мајци и љубомору на оца.⁴ Хамлет управо и делује тако снажно на публику јер и они препознају код себе ту борбу са универзалним жудњама. И Фројд и још један психоаналитичар уметности, Ернст Крис сугеришу да уметност код нас покреће два дела – *ид* и *ејо*. Ид су љубав, мржња, љубомора, инцест, убиство... све оно што се на сцени и прикаже. Его је изазвано дивљење према поетици, форми и структури драме. Аналитичар Фратароли⁵ 1990. године додаје и трећи део – *суперејо*, што је за њега онај критички глас који се бори против ида и утиче на его, али не само као савест и строгања према себи, већ истинско настојање да будемо свеснији себе и света око себе, а самим тиме и бољи, слично Фројдовом идеалном „ја“.

Ако су, каже професор Филип Армстронг са Новог Зеланда, снови онај краљевски пут за откривање несвесног, *Хамлеј* је свакако сматран путем за откривање Шекспира.⁶ То није први закључио Фројд. Цело столеће пре њега, оксфордски професор Бредли написао је да је највећи светски песник у Хамлета удахнуо сопствену душу.⁷ Бредли је и Хамлетову неодлучност објашњавао на начин донекле сличан Фројдовом: меланхолијом, материнским и брачним инцестом. Због чега је Фројду било важно да своје закључке тако тесно повеже са књижевношћу и у њој нађе њихово утемељење? Светски класици, а још више архетипови из митологије, учвршћују опсервације из личног или клиничког искуства. Тако Фројд и у *Микеланђеловом Мојсију* (1914) тврди да се мистерија *Хамлејша* током претходна три века није могла објаснити без психоанализе.⁸ По његовом мишљењу, Хамлет типизира „секуларно напредовање репресије у емотивном животу човечанства“. По том антихуманистичком и антипросветитељском ставу, који ће преузети Ранк и Лакан, Фројд се највише и удаљава од Бредлија, који велича стално напредовање човечанства.⁹ Тридесетих година ревидираће и свој став о аутору, износећи сумње да човек из Стратфорда није постојао, а свакако није написао сва та дела која му се приписују. То ће се поклопити са структуралистичком „смрћу аутора“, – да ли по тој логици и оца? –, па ће се све више трагати за значењем које дело производи другде, а не оригинално у уму самог аутора.

Ернест Цоунс, Фројдов биограф, враћа се Бредлијевом тумачењу ауторовог ума кроз дела, али сматра да Хамлет није демонстрација човекове интелектуалне моћи, већ, напротив, њене немоћи пред силама

4 *Ibid*, 18.

5 *Ibid*, 25.

6 Michael Jacobs, *Shakespeare on the Couch* (London: UKCP, 2008), 6. v. E. Frattaroli, *Reflections on the absence of morality in psychoanalytic theory and practice*, У W; S. Akhtar, *Guilt: Origins, Manifestations, and Management* (New York: Jason Aronson, 2013).

7 *Ibid*, 13.

8 *Ibid*, 21.

9 *Ibid*, 28.

несвесног.¹⁰ Хамлет пати од психонеурозе са којом се бори већина човечанства, притиснута несвесним делом ума. Ото Ранк сматра да је психотерапеутска вредност уметничког стваралаштва у томе што истовремено открива и потискује „несвесне жеље и страхове, који омогућавају не само аутору, већ и већини нормалних особа, на психички хигијенски, а тиме и друштвено одобрен и високо вреднован начин, оне емоције које сањар понекад живи у свом унутрашњем животу, а параноик не може сасвим да савлада.“ То би била психоаналитичка верзија Аристотелове катарзе и културолошке функције драме, чему је даље допринео и Бахтинов појам карневала и Марксов концепт идеологије. Касније ће Шошана Фелман (1977) термин примена психоанализе у књижевној критици заменити импликацијом једног од ова два домена другим. Књижевност, каже Фелман, функционише као несвесно у психоанализи¹¹. А Шекспирова реторика даје кључну синтаксу за језик сна. Тај лингвистички аспект психоанализе преузеће и разрадити Жак Лакан,¹² стављајући нарочито тежиште на однос ривалства између ега и ја-идеала, лика и огледала.

То је, додуше, очигледно и код Фројда, који у једном од писама Флису каже да је механизам фикције исти као механизам хистеричне фантазије и сна.¹³ Силе маште најактивније су у таквим стањима, код умоболника, љубавника и песника, закључује Шекспиров Краљ Тезеј у *Сну леишње ноћи*.¹⁴ И сан и лудило су машта одвојена од разума. Стога се Шекспиров комад може анализирати на исти начин као неуротичар из Фројдове праксе, а сами механизми снова добрим делом потичу из књижевних техника. Тако се кондензација и измештање могу упоредити са метафором и метонимијом; пројекција, интројекција, идентификација и декомпозиција са персонификацијом; порицање и потискивање са иронијом и парадоксом.¹⁵ Бенет Сајмон излаже тезу да је лудак драмски писац *tanqué*, јер су лудило и драми заједнички: 1) илузија и реалност; 2) рационално и ирационално и питање улоге надахнућа и разума у уметничком стварању („песничко лудило“) и 3) традиција или стереотип на супрот иновацији.¹⁶ Модерна мишљења о психози укључују и тезу да потискивање нагона и страсти, као претерана рационалност, могу да буду матрица из које настаје психоза.

Фројд износи своју најпознатију тврдњу о Хамлету у поређењу Хамлета и Едипа, где пореди степен репресивности и каже да је цивилизација постала репресивнија: „У Едипу дететове фантазије се остварују

10 *Ibid*, 29.

11 *Ibid*, 42.

12 *Ibid*, 47.

13 *Ibid*, 43.

14 „Умоболник, љубавник и песник“, V. i.

15 Armstrong, *op. cit.*, 45.

16 Simon, *Tragic Drama and the Family: Psychoanalytic Studies from Aeschylus to Beckett* (New Haven, Yale University Press, 1993), 146.

као што би се оствариле у сну. У Хамлету оне остају потиснуте; и – као у случају неурозе – сазнајемо о њеном постојању само кроз њене инхибирајуће последице“...¹⁷ И професор Хуго Клајн сматра да је Хамлет Едипов комплекс прилично савладао преневши своја негативна осећања из амбивалентног односа према оцу на стрица, као што је првобитну еротичну љубав према мајци пренео на Офелију.¹⁸ Чини се да једино Хамлет и дух његовог оца у Гертрудиној преудаји виде инцест, што указује на Хамлетову опседнутост мајчином сексуалношћу. Отуда му је стриц-очух ривал, чију насилну смрт наговештава и представом „Мишоловка“, иако је њоме желео да докаже Клаудијеву кривицу: у тој драми унутар драме, нећак убија стрица, а не брат брата, што само збуњује посматраче, уместо да расветли краљев злочин. Но, има и мишљења да Хамлет није осећао едипалне нагоне према мајци и да није из тог разлога мрзео очуха. Занимљиво је, каже Марк Шел у *Деци земље*¹⁹, што Хамлет не убија Клаудија све док му је мајка жива. Сузан Роуланд краљицу Гертруду види у миту о матријархалној монархији, како влада у име велике богиње. Она за брачног друга бира човека кога ритуално убија његов наследник, што је њен инстинктиван поступак, каже Роуланд²⁰. Клаудијева смрт запечаћена је мачем (фалусни симбол) и отровом (оралним оружјем), што враћа целу драму у Фројдову интерпретацију.

У свом делу *Шекспир и човештво*, Хуго Клајн сматра да не смемо одбацити савест као разлог што Хамлет оклева и замера Ернесту Цоунсу што превиђа исцелитељску моћ освете.²¹ Тиме Клајн враћа морална питања у психоаналитичку шекспирологију која је од друге половине двадесетог века била под доминантним утицајем едиповске теорије.

Дисфункционалне породице

Фројдов допринос проучавању Хамлета није класична едиповска теорија, иако та теорија јесте потекла од фусноте у *Тумачењу снова* посвећене сновима о смрти блиске особе. Далеко кориснија је „Жалост и меланхолија“, у којој се ослонио на понашање у жалости да би објаснио стање меланхолије, или како га данас обично зовемо, депресије. Када је Фројд формулисао теорију коју је представио у „Жалости и меланхолији“, најпре је приметио претерано самопрекореваче код пацијента и поставио ментални агенс који је задужен за самопрекор – *суйерејо*. Ако је самопрекореваче и оптуживаче прекомерно, онда над-ја не функционише како треба. Кажњавање предмета (или некадашњег предмета) љубави је стање самокажњавања, које је дао Фројд у етиологији меланхолије:

17 Armstrong, *op. cit.*, 27.

18 Хуго Клајн, *Фројд, психоанализа и лијерајтура* (Нови Сад: Матица српска, 1991), 332.

19 Bloom, *Hamlet – Poem Unlimited* (New York, Riverhead Books, 2003), 418.

20 Rowland, Susan, *Hamlet Beyond Oedipus: Freud Jung and Shakespeare*, 335.

21 Хуго Клајн, *Шекспир и човештво* (Београд: Нолит, 1964), 26.

Избор неког предмета, везивање либида за неку одређену особу, постојало је некада; потом, услед извесног разочарања у вољену особу, однос према том предмету је уништен. Резултат није нормалан, у смислу повлачења либида са тог предмета и његово премештање на неки други, него нешто другачије... повлачење у его где помаже поистовећивању ега са напуштеним предметом.²²

У часопису *American IMAGO*, Бартон Мелник вуче паралеле са конструкцијом уметника Тинглија, *La Vacche Suisse* (1990). У глави мртве краве украшеној цвећем, аутор види израз огорчења што није давала довољно млека, али и што је одсутна – мртва.²³ Следећи Фројда, то осећање се може применити и на Хамлетов став према мајци, јер се страх од тровања повезује са страхом од ускраћивања подоја. Тровање је као подој који наноси зло. Дух помиње млеко причајући о сипању отрова (IV.v.68–70). Хамлетова згађеност над мајком можда потиче од дечијих оралних фрустрација. А Клаудијева смрт је, на крају, запечаћена и фалусним (мач) и оралним (отров) оружјем. Но, уколико нисте Фројдов следбеник, задовољићете се логичним објашњењем Хамлетове депресије и повремених пасивно-агресивних излива гнева: изненада је изгубио оца, мајка му је ступила у „прерани и родоскрвни“ брак и то ни мање ни више него са својим девером, каиновски завидним братом на кога је Хамлетова „пророчка душа“ одувек сумњала као на убицу. Да Гертруда није била тако „необавештена“, упркос (наизглед) искреног ишчуђавања и забринутости за синовљево ментално здравље, иако нема ниједне директне оптужбе или доказа за њено саучесништво у злочину, можда најбоље показује професор Хуго Клајн, велики психоаналитичар, критичар и драматург, који управо у њеном порицању препознаје кривицу. Њену неспособност (или одбијање?) да види Духа у својој одаји, усред напетог разговора са Хамлетом који сматра да је добио шта је хтео – доказ о Клаудијевој кривици – Клајн назива негативном халуцинацијом. Она одбија да види очигледно, признавши и сама да поглед у душу, где јој га Хамлет усмерава, открива тамне мрље.²⁴

Теорија о трауми наглашава индиректно саопштавање онога што се не може упамтити или безбедно испричати. Хамлет не може јавно да каже оно што је чуо од Духа, па се појављује пред Офелијом и од ње чујемо како је изгледао и како се понашао (2.1. 81–83). Офелија не може да исприча колико је потресена, искоришћена, бесна и занемаривана, па пева о очевој смрти и о љубави према Хамлету. Хамлет прича Хорацију о свом плану и „Мишоловки“, што је један начин да се попуни оно неизрециво. Прича које се не може директно испричати у наратив-

22 Зигмунд Фројд, „Жалост и меланхолија“, у, *Ауџобиографија / нова издавања – ауџобиографија*, том 8 (Нови Сад: Матица српска, 1979), 149 и 150.

23 Burton Melnick, “‘To This Favor She Must Come’: Tinguely’s Cow and Hamlet’s Mother”, *The American Imago*, 68/1 (2011), 49–57.

24 Хуго Клајн, „Дух Хамлетовог оца“, Сарајево, *Израз*, 8/5 (1964), 74.

ном дискурсу налази свој израз у измештању, симболизацији и акцији, како је написао Фројд у чланку „Подсећање, понављање и елаборација” (1914).²⁵ Сећања се можда не могу изразити речима него невербално, кодирана као телесна искуства. „Дисоцијација” ближе него „репресија” описује разне начине на које се знање помеша и негира у трауматичном стању.²⁶ Односи очева и ћерки тема су двадесет и једне од 37 драма у Шекспировом опусу, а харвардски професор Стивен Гринблат примећује да се у сложеној „породичној граматици“ Шекспир највише бавио убилачким ривалством између браће и односом отац-ћерка.²⁷ Отац и ћерка су два најудаљенија краја породичног спектра, биолошки и социолошки, јер је у патријархалном друштву ћерка која је рано остала без мајке била препуштена вољи и утицају другог родитеља, који није активно учествовао у њеном одгајању. У периоду буђења сексуалности, ћерка се или буни против очевог ауторитета или се повлачи назад у детињство, што је више анализирао Јунг, назвавши тај процес психичком револуцијом.²⁸ Корделија је по Фројду смрт која односи мртвог јунака с бојног поља, као германска Валкира. Бирајући Корделију, Лир бира смрт, што је Фројд образложио у свом „Есеју о три ковчежића“, где обрађује значење избора оне која ћути од три жене у миту о Парису и златној јабуци, о бајци Пепељуга, Лировим ћеркама и Суђајама.²⁹ Но, у истом есеју Фројд каже и да, будући да највише желимо да избегнемо смрт, богињу смрти претварамо у богињу љубави. Можда је зато, пише Фројд, Шекспир одлучио да једна од ћерки спутаних дужношћу према оцу, Порција у *Млењачком њрловцу* буде срећна и да се ова трагедија заврши као комедија.³⁰

Од доба Сигмунда Фројда, постало је уобичајено међу психоаналитичарима да се Лир сматра и старцем и дететом. Као старац, Лир „гаји инцестуозне жеље према својим ћеркама”, доводећи до појаве појма „Лиров комплекс”, који је лансирао Арпад Понч а по коме „отац елиминисе своју жену и жени се ћеркама”³¹. Најмлађа ћерка, Корделија, Лирова је љубимица; када одбије да воли само њега (дакле, инцестуозно), он регресира до нивоа детета, показујући „немоћан бес детета”. Бес у Лировој психотичној епизоди, као и симболика саме драме, по анали-

25 Sigmund Freud, “Remembering, Repeating and Working through”, 1914, (Further Recommendations on the Technique of Psycho-Analysis II), in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* – SE, Vol. 12 (1911–1913): The Case of Schreber, *Papers on Technique and Other Works*, 145–156.

26 Bennet Simon, “Hamlet and Trauma Doctors: an Essay at Interpretation”, *American Imago*, 58/3 (2001), 707–722.

27 Oliver Ford Davies, *Shakespeare’s Fathers and Daughters* (London, Bloomsbury, 2017), 1.

28 *Ibid*, 5.

29 Sigmund Freud, “The Theme of the Three Caskets”, in SE, vol. 12, 289–301.

30 Michael Jacobs, *op. cit.*, 38.

31 Pauncz, Arpad: „Psychopathology of Shakespeares *King Lear*“, *American Imago*, 9 (1952), 57–78.

тичарима обилује сексуалним алузијама. Инцест наговештен у *Краљу Лиру* најексплицитније је обрађен у *Периклу*, драми пуној супротности, од чедности до проституције, од губитка целе породице и очајничког лутања до поновног окупљања и повратка у краљевство. *Перикле* нам нуди низ различитих видова очинства (а по неким тумачењима то су начини владавине, од аутократског, преко анархичног, до демократског, што је било значајно за Енглеску чији је трон преузео шкотски краљ Џејмс I.³² од инцестуозног у Антиохији, преко љубоморног и на убиство спремног у Тарзу, до исцељеног Перикла који прихвата чињеницу да је његова ћерка одрасла и да је време да се уда, иако одмах по дирљивом сусрету након шеснаест година раздвојености, који је Т. С. Елиот опевао у песми „Марина“.³³ Поновни сусрет са супругом за коју је веровао да је мртва, након исто толико године, не може се поредити са овим првим по емотивном набоју и усхићењу.

Борба полова

То нас доводи до теме мушко-женских принципа и битке између полова, где се феминистичка критика у великој мери настављала на психоанализу. Жене, као непозната и, самим тим, претећа сила, морају се елиминисати са сцене (и из живота) да би мушакрци повратили или консолидовали свој статус и способност да делају. Та теорија „ограничавања“ женске моћи („containment“), како ју је назвала Валери Трауб, објашњава да су за мушкарце жене најбезбедније као лешеве или статуе.³⁴ Тек тада изражавају љубав и дивљење према њима, све оно што нису за њиховог живота – примери су *Хамлет*, *Леонт из Зимске бајке*, *Перикле*, *Отело*, *Макбет*.

Бенет Сајмон каже да, као у *Лиру*, и у *Макбету* постоји страх од зависности од жене.³⁵ Царски рез, односно нераћање, подсећа на Аполонову фантазију-теорију да жена није права мајка детета, већ само суд или корито. За разлику од Лаја, који чувши пророчанство хоће да убије своје дете, *Макбет* креће у убијање туђег потомства – Банковог и Дан-

32 Kristin Bezio, “From Rome to Tyre to London: Shakespeare’s Pericles, leadership, anti-absolutism, and English exceptionalism“, *Leadership*, 13/1 (2017), 48–63. <https://doi.org/10.1177/1742715016663753>

33 “...let me
Resign my life for this life, my speech for that unspoken,
The awakened, lips parted, the hope, the new ships.
What seas what shores what granite islands towards my timbers
And woodthrush calling through the fog
My daughter“.
<https://www.poetrynook.com/poem/marina-0>

34 Valerie Traub, “Jewels, Statues and Corpses: Containment of Female Erotic Power in Shakespeare’s Plays“, in Deborah Barker and Ivo Kamps (eds.), *Shakespeare and Gender: A History* (London: Verso 1995), 120–41.

35 Bennett Simon, *op.cit.*, 142.

кановог. Ту је и страх од доминације жене над мушкарцем и дефиниција мушке моћи и у војном и у репродуктивном смислу. Леди Макбет га провоцира доводећи у питање његову мушкост. Слика у којој разнесе мозак беби коју доји, заправо представља оно што она ради Макбету пред нашим очима, али то ради и себи, тонући у лудило. Макбет ће касније разнети Банков мозак. Халуцинација ножа и пропратни говор додају нова значења убиству. Крвави нож је снажан сексуални симбол, који одговара слици убиства као силовања.

Професор Владета Јеротић у есеју „Страх од жене као психопатолошки и митски знак” наводи постутералну ембрионску везу на којој мајке често инсистирају у периоду када се дете осамостаљује, тежећи да продуже „мистичну партиципацију“ (Леви-Брил) која се развија у њиховом односу у току прве године дететовог живота, преносећи је са биолошког на психолошки план³⁶. У таквим случајевима, дете се боји мајке и ту бојазан може да прошири на жене уопште. Пошто сви у себи носимо и женски принцип, односно Аниму, и мушки, односно Анимус, претерано инсистирање на једноме доводе до супротстављања у виду наглашавања оног другог. У породицама где влада патријархат, са бојажљивом и поводљивом мајком, дете обично јача своју „женску“ црту. Хамлет је типичан пример тог нежног, помало феминизираниог принца, за разлику од Отела или Макбета које увек замишљамо на бојном пољу или у некој акцији. Чини се, пак, да ни Отелов процес сазревања и осамостаљивања од постутералне везе није довршен: она је материјализована у виду марамице коју му је поклонила мајка, а он поверио супрузи на чување и чији ће губитак бити кобан по Дездемону.

Професор Метју Фајк подсећа на четири фазе еротизма, оличене у четири архетипске женске фигуре (Сибила/Софија – анима која пружа мудрост и смернице, Чаробница/Јелена Тројанска – анима која заводи и зачара, Девица Марија/Отелова мајка – материнска анима која негује, али и гуши и Ева/Дездемона – супружничка анима и достојно партнерство).³⁷ С обзиром да је марамицу добила од египатске чаробнице, која ју је, опет, наследила од пророчице (сибиле), Отелова мајка је предаје Дездемони, односно завештава његовој будућој жени, чиме се процес аниме завршава и развој у смислу психолошког сазревања је заокружен. Отело није успео да прође кроз све ове фазе до краја. Будући да његовом психом управља *participation mystique*, Отело у марамици види све друго осим оно што она стварно представља – крваве чаршаве након прве брачне ноћи. Јунг нам разрешава дилему да ли је Отело уопште стигао да ужива у првој брачној ноћи, закључком да „неангажовање чини либидо неконтролисаним“, односно потиснуто се испољава у патолошком виду, што је врло фројдовски коментар. То је оно чудовиште које помињу и Отело и Дездемона. Отело је усмеравао свој либидо, и сексуални и сваки други, на ратовање против Турака, те сада није у стању да ужива свој

36 Милисав Савић (ур.), *Најлепши есеји Владете Јеротића* (Београд: Просвета, 2002), 99.

37 A. Matthew Fike, *A Jungian Study of Shakespeare* (London, Palgrave Macmillan, 2009), 111.

брак. Кривицу коју осећа због немоћи он пројектује на Дездемону. Јагове сугестије његову перцепцију Дездемоне мењају из јунговске музе (*femme inspiratrix*), у најгору супротност. Велики победник над „примитивним“ Турцима преузима њихову бруталност у породичном животу. Да ли је ту, на свесном, „површинском“ нивоу, пресликао Јагово опхођење према Емилији, брак без љубави и поверења, уз грубости и вулгарне изразе? Могло би се рећи да је Отело прижељкивао да буде Јаго, односно оно што сам није био и на чему му је завидео – белац, Млечанин, искусан и мудар, добар познавалац прилика у Венецији, нарочито кад је реч о менталитету и женама. Неко ко је несигуран у себе ван бојног поља, неће бити свестан својих вредности и супериорности у односу на друге кома завиде на мање вредним стварима.

Закључак – Шекспир наше психе

Шекспир се није налазио у процепу између Библије и Њутна, па није био оптерећен императивом универзалне законитости и типологије, већ је посматрао и описивао појединце. Да ли је Фројд савремена научна верзија Шекспира, пита се британски професор филозофије Колин Мегин.³⁸ Код Шекспира је веома битна морална компонента, зато је он, каже, морални психолог. Можда је то недостајало професору Харолду Годарду који је иритиран, узвикнуо, парафразирајући Хамлетово обраћање Хорацију: „Много је тога више на небу и Земљи, драги Зигмунде, него што твоја психологија може и да сања!“. Годард одбацује Фројдово тумачење Хамлета, тврдећи да је цела та едиповска верзија све што Хамлет заправо није: „За Фројда је уметност тек илузија, филозофија објекат интересовања тек неколицине са врха интелектуалне лествице, а религија покушај да се стварност замени светом из снова“.³⁹

Велики утицај на модерне интерпретације и адаптације Шекспира имали су и имају редитељи представа и филмова заснованих на његовим делима. Планетарно популарни глумац и редитељ Лоренс Оливије, на пример, био је велики следбеник Фројда и зато се његов Хамлет у чувеној сцени у мајчиној одаји ваља са њом по кревету, док се у режији Тајрона Гутрија Дејвид Сашет као Јаго у последњој сцени баца на Бена Кингслија као мртвог Отела и морали су да га буквално одвуку са позорнице.⁴⁰ Таква читања отворила су путеве за ЛГБТ Шекспира, за потенцирање хомосексуалности или хомоеротизма код Антонија и Басанија у *Млејшачком тирјовицу*, другог Антонија и Себастијана у *Бојојављенској ноћи*, Кориолана и Ауфидија, или Јага и Отела.

38 Collin Mc Ginn, *Shakespeare's Philosophy*, (New York: HarperCollins Publishers, 2007), 3.

39 Harold Goddard, *The Meaning of Shakespeare* (Chicago, University of Chicago Press, 1951), 354.

40 Stanley Wells, *Shakespeare, Sex and Love* (Oxford University Press, 2010), 176.

За крај, с обзиром на то да смо на Факултету политичких наука и да сагледавамо најшири друштвени контекст данашње теме, желим да скренем вашу пажњу на књигу *Хамлејтови снови* јужноафричког професора Дејвида Шалквика, сада предавача у Лондону.⁴¹ Књига говори о Шекспировим сабраним делима која су читали политички затвореници злогласног затвора на јужноафричком острву Робен, дописујући своје мисли и бележећи најзанимљивије делове – то је својеврсни палимпсест или фројдовска бележница Нелсона Манделе и стотина других сужања који су певали слободи речима енглеског барда, као некада Лајош Кошут или чартиста Томас Купер.⁴²

За наше разумевање књижевних ликова и поступака, али пре свега себе самих и других око нас, психоанализа је допринела много више: меланхолија, хистерија, љубомора, анксиозност, траума... цео спектар емоционалних и менталних стања налази се у галерији ликова коју нам је оставио Шекспир, а који само психоанализа може да деконструира до краја. И, попут Роршахових мрља, такав „скенер“ може понекад да каже више о посматрачу него о посматраном, али нису ли једнако субјективна и лимитирана и остала тумачења, попут презентизма, новоисторизма или феминистичке критике? Једно је несумњиво: Шекспир без Фројда не би био Шекспир. Видели бисмо врх леденог брега, али не и цео брег.

Библиографија

- Armstrong, Philip, *Shakespeare in Psychoanalysis* (London, Routledge, 2001).
- Barker, Deborah, & Kamps, Ivo (eds.), *Shakespeare and Gender: A History* (London: Verso 1995)
- Bezio, Kristin, “From Rome to Tyre to London: Shakespeare’s Pericles, leadership, anti-absolutism, and English exceptionalism”, *Leadership*, 13/1 (2017), <https://doi.org/10.1177/1742715016663753>
- Bloom, Harold: *Hamlet – Poem Unlimited*, New York, Riverhead Books, 2003
- Davies, Oliver Ford, *Shakespeare’s Fathers and Daughters* (London, Bloomsbury, 2017).
- Eliot, T.S., “Marina”, 1930, <https://www.poetrynook.com/poem/marina-0>
- Fernie, Ewan, “Shakespeare for Freedom”, предавање одржано у априлу 2016. године, Београд, центар „Сава.“
- Fike, Matthew, *A Jungian Study of Shakespeare* (London, Palgrave Macmillan, 2009).
- Freud, Sigmund, “Remembering, Repeating and Working through (further Recommendations on the Technique of Psycho-Analysis II)” [1914]], in *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud – SE*, Vol. 12 (1911–1913), 145–156.

41 David Schalkwyk, *Hamlet’s Dreams* (London: Bloomsbury, 2012).

42 Предавање професора Јуана Фернија у Београду априла 2016. године, у склопу турнеје „Шекспир живи“ поводом 400 година од песникове смрти.

- Idem*. "The Theme of the Three Caskets" [1913], in SE, vol. 12, 289–301.
- Idem*, *Nova predavanja za uvođenje u psihoanalizu*, u: ODSF, том 8 (Нови Сад: Матица српска, 1979 [1940]).
- Goddard, Harold, *The Meaning of Shakespeare* (Chicago, University of Chicago Press, 1951).
- Jacobs, Michael, *Shakespeare on the Couch* (London: Karnac Books, 2008).
- Клајн, Хуго, *Фројд, психоанализа и лијература* (Нови Сад, Матица српска, 1991).
- Idem*, „Дух Хамлетовог оца“, у: *Израз*, 8/5 (1964).
- Idem*, *Шекспир и човештво* (Београд: Просвета, 1964).
- Lupton, Julia Reinhard and Kenneth Reinhard, *After Oedipus. Shakespeare in Psychoanalysis*, (Ithaca: Cornell University Press, 1993).
- Mc Ginn, Collin, *Shakespeare's Philosophy* (New York: HarperCollins Publishers, 2007).
- Rauncz, Arpad, "Psychopathology of Shakespeares *King Lear*", *American Imago*, 9 (1952), 57–78.
- Савић, Миљасав (ур.). *Најлепши есеји Владеи Јеројића* (Београд: Просвета, 2002).
- Schalkwyk, David, *Hamlet's Dreams* (London: Bloomsbury, 2012).
- Simon, Bennet, "Hamlet and Trauma Doctors: an Essay at Interpretation", *American Imago*, 58/3 (2001).
- Idem*, *Tragic Drama and the Family: Psychoanalytic Studies from Aeschylus to Beckett* (New Haven: Yale University Press, 1993).